

ՏԵՍԻՆԻ ԽՆՆԵՐՈՐԴ

Գարեգին, Միհրանիկ և Թարօ

Գարեգին. — Ո՛հ, ի՞նչ կայ, Թարօ. ինչու եկած ես, Միհրանիկ:

Թարօ. — Պարոն Գարեգին, տեր իմ, Միհրանիկը լալով հրամայեց ինձի՝ որ գինջը քեզ մօտ բերեմ. լալէն չէր զադրեր...

Գարեգին. — Լաւ եկար, Թարօ. Թո՛ղ հիմա այստեղ Միհրանիկը, և տուն գնա շուտով այս պնդրտամուրհակս դարձեալ Զհուտ Պանային տար, ո՛ւր որ գտնես գինջը տո՛ւր, և ըսէ՛ որ 1120 մանէթ հետն առած՝ այս գինջը Լիւլատիս պարտեղը գայ զիս գտնելու անպատճառ. լաւ իմացա՛ր:

Թարօ. — Շատ լաւ, տեր իմ. անպատճառ կու գանջ Լիւլատիս քեզ կը զըտնենք (կ'եղէ):

ՏԵՍԻՆԻ ՏԱՄՆԵՐՈՐԴ

Գարեգին և Միհրանիկ

Գարեգին. (կ'ուզէ մեկնել):

Միհրանիկ. — Հայրիկ, ո՛ւր կ'եր-

թաս. Լիւլատիս կ'երթաս. ես ալ կ'ուզեմ. ինձի ալ հետդ տար...

Գարեգին. — Միհրանիկ, զու այստեղ մնացիր, ես շուտով կը գտնեմ... գինջը ցուրտ է, կը մրսիս...

Միհրանիկ. — Հայրիկ, զու չես մրսիր, ես ինչի՞ պիտի մրսիմ. ես ալ կ'ուզեմ հետդ գալ...

Գարեգին. — Ձէ, Միհրանիկս, ճամբան երկայն է, զու չես կարող գալ, ես շուտ պիտի երթամ...

Միհրանիկ. — Կարող եմ, հայրիկ. նայէ՛ ի՛նչպէս կը քալեմ (կը վազվազէ և վար կ'իյնայ լայու՛, մինչ դեռ Գարեգին սպասեցա՛նք. մեռի՛ մնալ կը հրամայէ և կ'անհետանայ)... Հայրիկ (չաշու՛), հայրիկ... չի լսեր... Թէ որ լաւ տեղ կ'երթայ հայրիկս՝ ինչի՞ ինձի ալ հետը չի տանիր... զիս չի սիրեր... Լիւլատիս լաւ պարտեղ է. Սմբատ հօրեղբայրս միշտ զիս այնտեղ կը տանի ման կ'ածէ. ինձի անուշներ կը քնէ... ո՛հ, Սմբատ հօրեղբայրս շատ լաւ է, ինձի շատ կ'ուզէ, ես ալ իրեն կ'ուզեմ... ախ, ինչի՞ Սմբատն իմ հայրս չէ... (վարագոյրը կը գոցուի):

(Շարայարեկի)

ՄԱՏԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

Ներկայ տարույս Տարագի, Ապրիլ 2' ին լայս տետած, 124000 (N°. 4) համարն կ'ընծայէ իւր ընթերցողաց հաստուածիկ մը « Մատենախօսական » վերնագրով (182. էջ), յորում « Վիեննայի (կարգա՛) վենետիկոյ.

1. Արեւք չեմ կարող հասկնալ Թէ ի՛նչ կը նշա. նախէ հայերէն լեզուաւ գրուած յօդուածի մը մէջ յանկարծ եւրոպական տառ մը գնել, գիտութեան Թէ ագիտութեան արդիւնք է այդ:

մի՛ զարմանալ, lapsus calami է այդ, որոյ շարունակութիւն համարելու է անշուշտ նաեւ յօդուածի վերջին մասը, յորում վիպասանութեան վրայ կը խօսուի: Բազմաձեւ հանդիսի մէջ տրված մի ընդարձակ քննութեան » կամ քննական յօդուածի վրայ համառօտ խորհրդածութիւն մի կ'ընէ: Դոյն յօդուածն, — եթէ կարելի է այդ անունը տալ այն մէկուկէս էջ գրութեան, որուն մեծագոյն մասը կը կազմէ « քաղաածքը Բազմ.

մալէպից », — առանց որ և է անուան կամ ստորագրութեան լինելով, ինչպէս են առ հասարակ բոլոր միւս յօդաւածներն նոյն համարին, բայց ի սրաբան Եօրիկէն և Ե. Պաշխանէն, չգիտեմ թէ ո՞րու հետ պատիւ ունիմ խօսելու, որ ըստ այնմ չափեմ կամ կշռեմ խօսքերս, և ըստ այնմ ընդարձակեմ կամ ամփոփեմ գրութեանս սահմանը :

Հարկ կը համարիմ սակայն կանխաւ ըսել թէ, Պ. Թօղլաթագիրն, ո՞վ ալ որ լինի, շատ ազնուութիւն ցոյց կու տայ իմ կարծիքը հերքելու միջոց անգամ, որու օրինակին կըրնան հետևիլ — առանց բացառութեան և առանց իրենց նուաստութիւն համարելու — մեր լրագրական ասպարիզին վրայ գրողներէն շատերն. մանաւանդ Արձագանգի այս տաւալ համարներէն միոյն մէջ խնդրիքը Մար—Ամադ ստորագրող յօդաւածագիր մի, որ ամէն մէկ բառին մէջ — զուրկ լինելով բաւական փաստերէ — անապնիւ որտէ բղիժած դատութիւն և կծութիւն դուրս կը թափէր, իւր տկար յօդաւածն անգամ լացնելու չափ... Իմաստից խեղճութեան վրայ. *Sunt lacrymae rerum!*

Այդ դատաւարով Ձեզի, Պ. Թօղլաթագիր, նախ և առաջ կը խնդրուի, որ անհատի մը առանձնական կարծիքը կամ սխալը — ինչպէս կ'ուզէ՝ կոչեցէջ գայն — բովանդակ Միաբանութեան մը չընծայէք, քանի որ յօդաւածին գրողն դիտմամբ նշանակեր էր իւր առնուր. ընդհակառակն, ձեր բոլոր իրաւանց մէջ պիտի լինէիք ընելու գայն, եթէ յօդաւածն առանց ստորագրութեան լինէր, ինչպէս է ձերինն: Այդ ոճով եզրակացութիւն հանելն — կ'ըսեն արամբարնք — իմաստակութեան տեսակ մ'է, շարաբանութեան (*sylogisme*) կանոնաց զանցառութիւն մի, որով մասնական իրէ ընդհանուր հետեւանք մի հանել կ'ուզուի: Լուսագոյն չէր լիներ, Պ. Թօղլաթագիր, եթէ մտքերնիդ այս կերպով բացատրէիք, որով և իմաստակութեան արաւանքն զերծ կը լինէիք ըստ ամենայնի, ինչպէս որ կը համարիմ ես զՁեզ. « Այս քաղաքը Բազմալէպից մենք առաջ ճերինք այն նպասակով, որ ցոյց տանք, թէ ինչ հայեացք (ռանկ թէ ռանկ) ունի... Միւս

թարեան հայերէն մին վիպասանութեան մասին »: Ձեր ոճով պիտի չսխալէր արդեօք ընկերացողն, եթէ Տարագի նոյն համարին Եօրիկի Զէյհնառնը կարդալով, ուզէր հետեցընել թէ միւս բոլոր յօդաւածներն ալ ընաիր և սրախօս են... Իւրաքանչիւրին պէտք է հատուցանել իրեն պատշաճը և յատուկը:

Գալով յօդաւածի վերջին և կարեւորագոյն մասին, յորում կ'ըսուի. « Առաքինութեան և չարութեան պայքարը, մանաւանդ վերջինի պատժելը հին վիպասանութեան մէջ էր միայն ընդունւած իբրեւ բանաստեղծութեան անհրաժեշտ պայման (183 էջ) », այսպէս միայն բաւական կը համարիմ խորհրդածել, թէ Պ. Թօղլաթագիրն ամենևին ո՞ր և է փաստ. պատճառաբանութիւն, վկայութիւն կամ հեղինակութիւն մէջ չի բերեր այդ իւր խօսքը կամ կարծիքը հաստատելու համար. և չեմ յուսար թէ այնքան յաւակնութիւն ունեցած լինի, որով իւր հեղինակութիւնը միայն բաւական փաստ համարի առ այս: Կը գտնուին յիշուի այնպիսիներ որոնք օրինաւոր կը համարին իրենց այդպիսի պահանջ մ'ունենալ, բայց յայտնի է թէ մեր Պ.

Թօղլաթագիրն այդպիսեաց կարգէն չէ: Սակայն իւր այդ բառերուն մէջ ո՞վ չի տեսներ « *ex professo* » վարդապետողի մը կերպարանքը, որ հին վիպասանօրէնքի կ'որոշէ այժմեան վկայէն, անոնց իւրաքանչիւրին սահմանը և կանոնները կարծես կ'ուզէ ճշգրէլ, գրեթէ ստիպիլ լինելու և ուսանողը բռնադատելու չափ հեղինակութեամբ. մինչդեռ զիտութեանց և զբաղանդութեան ապարիզին մէջ բացարձակ կերպով վարդապետելու դրութիւնն վերցուցաւ. Պիլատոսի անունն մոռցուելու վրայ է, և « *magister dixit* » խօսքն այն բացատրութեանց կարգը անցաւ, որոնք կարող են շարժել մարդու ծիծաղը միայն ո՞չ միտքը և ոչ համոզումը: Դարձեալ չեմ ուզեր կարծել թէ Պ. Թօղլաթագիրն, այս տեղ, այդ մի քանի խօսքերով ուզէ հաստատել, իբր թէ զրականութեան մէջ, իւրաքանչիւր հեղինակի գրչին ներքեւ, ըստ այլևայլ կլիմայից կամ քմահաճոյից, կամ տարիներուն գլորելով՝ փոփոխին նաև զբաղանդութեան սահմանը, պայմանը և կանոնը:

հիմնական յատկութիւնք, և այլն: Իրաց էութիւնք ո՞վ չգիտեր թէ անփոփոք են, ինչպէս կ'ուսանիմք իմաստասիրութեան մէջ, թէ և պատահական կամ երկրորդական պարագայք կը փոփոխին: այսպէս և նաև գեղարուեստից մէջ. էական պայմանք կամ արեւնք չեն փոփոխիր, թէ և դրութիւնք, ձեք, գունոց խառնուրդք կամ աստիճանաւորութիւնք, բացատրութեան կերպն, և այլն, կարող են փոփոխիլ ըստ ճարտարութեան կամ բնաւորութեան արուեստաւորին:

Կը ֆիափաքէի յիրաւի որ Պ. Յօգուածագիրն փառսեր մէջ բերած լինէր այս իմ սխալ կարծիքը հերքելու համար. շատ շնորհակալ պիտի լինէի իրեն, զի այն ատեն ինձ ուրիշ բան չէր մնար ընել՝ բայց միայն խախտել անոր ապացոյցները, ապալել իրեն ուղիղ կարծուած կարծիքին հիմը, որով իմն ուղիք վրայ կանգուն պիտի մնայր: Այս մասին կ'ուզեմ ես այլ իրեն նմանիլ, գեթ այս անգամ, այսինքն է՝ համառօտիւ և վերիվերոյ անցնիլ, առանց վիպասնութեան արուեստին խորքերը մտնելու, անոր այլևայլ դրութիւնները որոշելու և անոնց զանազանութիւնները՝ յիշելու, գաղափարական (idealist), հոգեբանական (psychologique), քննական (naturaliste), իրական (realiste) կոչուած դպրոցները, մանաւանդ յետինքս, որք ներկայակէս ընդհանրացեր և տիրակէս տեր են շատին կոչուած զրականութեան մէջ, ինչպէս տեղ մը կ'անկարել հոյակաւորն Միւլքիօր դը Վոգիւէ՝ խաղացի նշանաւոր Գաբրիէլընտիցիոյ վիպասանին վրայ գրած մէկ քննական յօդուածին մէջ: Բաւական կը համարիմ յիշել միայն յատուանէ մի քանի փոռնի հեղինակներ, որոնք աւելի ծանօթք են ազգերնուս զրազէտ մասին իրենց գրութեամբք և նպաստաւորք իմ կարծեացս, ինչպէս են Էպարդ¹, Գ. Պելլիսիէ², Էմիլ Լըֆրան³ և այլք, և վերջերս Դրլաֆոս, իւր

մէկ գրութեամբքը Ֆիկարոյի⁴ մէջ, որ իւր տեսական մէջ աննման է և — վերջին խօսք մ'այլ և կը կնքեմ գրութիւնս:

Այո՛, Պ. Յօգուածագիր, « այժմեան վէպը (իրական դպրոցը կը հասկնաք անշուշտ) ճշգրտում է՝ (թէ և միշտ չի յաշդողում)՝ լինել մարդկային կեանքի ճշգրիտ պատկերը », սակայն պէտք է դիտել, թէ իմ խօսքը — Հորիզոնի վրայ գրածս միջոց — ընդհանուր վէպի մասին չէ, այլ յատկապէս « Յաւազարի » մասին, յորում — ինչպէս Դուք ևս կը խոստովանիք և հեղինակն այլ կարևոր դատեր է — « այնպէս էր պահանջում (ձեր խօսքերն են, ձեր բացատրութիւնն է) վէպի մեզ նկարագրուած երևոյթի հոգեբանական կողմը: Եթէ հոգեբանականը չը պահանջէր, վէպը այնպէս էլ չէր վերջանար »: Այսպէս ուրեմն անհրաժեշտ էր որ « այնպէս վերջանար » այդ վէպն, այդ դէպքն, այդ պատմութիւնն, ինչպէս կ'ուզէք՝ կոյեցէք զայն, որովհետեւ այն պարագայից մէջ, ինչ կերպով որ կը ներկայացնէ մեզ հեղինակն, « այդպէս էր պահանջում վէպին հոգեբանական կողմը »: Հետևաբար, քերթի պիտի բլլար այդ վէպէ ըստ արուեստի գրութեան, ան, քնական պիտի բլլար, և գոյրի բարոյական ուժէ, եթէ այն կերպով չի վերջանար: Իմ բացատրութեանս մէջ կը պակտսի միայն հոգեբանական խօսքն, ապա թէ ո՞չ՝ կարծեմ, Պ. Յօգուածագիր, շատ չեն տարբերի իւրարմէ մեր կարծիքներն, վասնզի « mutato nomine », ինչպէս կ'ըսէ առաժնէ, նոյն եղբակցութեան և նոյն հետեանաց կը յանդիման մեր խօսքերն: Այսպէս ուրեմն, իմ միտքս այն չէ, ինչպէս կ'ուզէք հասկնալ, թէ « հեղինակին կամքով առաքինութիւնը յաղթեր է » (որ թերեւ և ոչ զգողին մաքէն անցեր է), ո՞չ, այլ իրն, պարագայք, գիտակցութեան ձայնն այնպէս կը պահանջէին և հեղինակն այլ այնպէս ներկայացուցեր է մեզի:

1. Caro, Poètes et romanciers.
2. G. Pellissier, Le mouvement littéraire au XIXe siècle.
3. B. Lefranc, Traité théorique et pratique de

littérature. — J. Demogot, Histoire de la littérature française, etc.
4. Figaro, 1895, N.º 124. Jules Delafosse, Souvenirs et mémoires.

« Չարանենց պարսկունիին պատժելը » և կամ շարութեան իրեն հատուցումը գտնելն՝ այդ այնչափ բնական էր, որ անհրաժեշտ կը պահանջուէր որ այնպէս լինէր. բայց « գիտ Գանիելի » ձեռքով լինելն՝ այդ բոլորովին պատահական բան մ'էր : Առ այժմ՝ այսչափ բաւական կը համարիմ, խոստանալով ուրիշ թերթի աւելի խոր կերպով և աւելի մօտէն շօշափել տոյն խնդիրը, առիթ ունենալով գրել այժմեան վէպերու մասին : — Ընդհանրապէս

լրագրական ասպարիզին վրայ յաճախ երևցողաց միակ թերութիւնն է թերևս, շատ ժամանակ չունենալով հասուն կերպով խորհրդածելու, գրել « *currente calamo* », ինչպէս կ'ըսեն լատինք. հետեւաբար պէտք չէ զարմանալ, մանաւանդ թէ ներելի է, եթէ մերթ ընդ մերթ անոնց գրութեանց մէջ « *lapsus mentis* » պատահելու լինին :

Հ. Յ. Թ.

ՄԵՂՈՒԱԲՈՒԾՈՒԹԵԱՆ

ՆԱԽԱԳԻՏԵԼԻՔ

ՆԱԿԱՆ պատմութեան մէջ չըկայ առանել զարմանալի և հետաքրքրական քան զքննութիւն բարուց և գործոց մեղուաց : Որպիսի աշխուժութիւն, ճարտարութիւն, կարգաւորութիւն, աշխատասիրութիւն, և ներդաշնակութիւն կը տեսնուի այս քաղաքումք միջատաց մէջ : Որք կը ժողվեն ի ծաղկանց անուշամ և պիտանի նիւթերը, և կը ջնջին իրենց ընկերութենէն զանոնք որ անպիտան են և ապտամբ, կերող և ոչ աշխատող :

Սոդոմոն իմաստուն ծուկերուն օրինակ կը բերէ միջիւնը, ըսելով « Երբ մատ առ մըջիւնն » . վասն զի ամբարն մէջ հազարաւորք ի միասին կ'աշխատին անդադար՝ համբարել իրենց պաշարը ձմեռան համար : Բայց ես լաւագոյն օրինակ կը համարիմ մեղուն . վասն զի միջիւնը միայն իր անձին օգտակար է և ֆառակար մարդոյ, անոր համար կը ջանամք հալածել մեր համբարանոցներէն . ոչ այսպէս է մեղուն, թէ անձին և թէ մարդոյ օգտակար, և իր անխոնջ աշխատասիրութեամբ մեղ օրինակ :

Հին ժամանակաց հետէ փլիխոփայք և ազարակագէտք պարապեալ են մեղուաց վրայ : Բայց անոնցմէ շատերը, ինչպէս նաև Սրիստոտէլ և Վիրգիլիոս, անգէտք էին մեղուաց ներքին կազմածոյն և ծննդեան կերպին . և իրենց՝ գրուածոց մէջ կը նկատի ճշմարտութեանց հետ նաև շատ վրիպակներ :

Պահեալ էր այս գիտութեանս յառաջագիմութիւնը Սլամմերդամի (Swammerdam) հոլանտացոյ, Մերալտոյ, Ռեովիւրի, Փրանկիսկոս Հոբեր (F. Huber), հելուետացոյ, և Կոլին (Collin) քահանային : Հոբերի մեղուաց վրայ լրաց գիտողութիւնները շատ նշանաւորք են . և իր գիտածները թարգմանուած են եւրոպական գլխաւոր ազգերէ : Իր գիտողութեանց գլխաւորներէն զոմանս յիշատակեմք : Առաջինն է, բեղնաւորութիւն մայր մեղուի յօգս : Դրաւ (Draw) կը կարծէր թէ որք մեղուններն ձկնեալ պէս կը բեղնաւորեն իգին ձուերը, ոռոգելով գնոստ